

Sygn. akt II CSK 676/18

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 12 marca 2020 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Władysław Pawlak (przewodniczący)

SSN Marta Romańska (sprawozdawca)

SSN Karol Weitz

w sprawie z powództwa Parafii Rzymskokatolickiej p.w. (...) w S.
przeciwko Skarbowi Państwa - Wojewodzie (...)
o ukształtowanie prawa lub zapłatę,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 12 marca 2020 r.,
skargi kasacyjnej strony pozwanej
od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)
z dnia 27 marca 2018 r., sygn. akt I ACa (...),

1. oddala skargę kasacyjną

2. zasądza od pozwanego na rzecz powódki 7.500 (siedem tysięcy pięćset) zł tytułem kosztów postępowania kasacyjnego.

UZASADNIENIE

Powódka Parafia Rzymskokatolicka p.w. (...) w S. wniosła o przyznanie nieruchomości zamiennych – po ich wskazaniu przez Agencję Nieruchomości Rolnych – Oddział Terenowy w P., Skarb Państwa – Dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów

Państwowych w P. albo Starostę R. – za nieruchomości przejęte przez Skarb Państwa i zapisane w księdze wieczystej S. tom 43, karta 1, stanowiące obecnie działki ewidencyjne o łącznej powierzchni 59.18.61 ha, a ewentualnie o zasądzenie od Skarbu Państwa – Starosty R. kwoty 3.000.000 zł z odsetkami ustawowymi od wniesienia pozwu, jako odszkodowania za nieruchomości zapisane w tej księdze wieczystej. Powódka żądała też przywrócenia jej własności nieruchomości zapisanych w księdze wieczystej S. tom 43, karta 1, stanowiących działki nr 509, 520, 523, 528, 890/4, 514, 519, 527, 722, 724, 757, 753, 756, 699/14 i 699/7 z arkusza mapy 4 obręb S.

Agencja Nieruchomości Rolnych wniosła o oddalenie powództwa, zarzucając, że nie jest w sprawie legitymowana biernie, gdyż może w niej występować jedynie jako *statio fisci* Skarbu Państwa.

Skarb Państwa – Dyrektor Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w P. i Starosta R. wniósł o oddalenie powództwa. Także Wojewoda (...), oznaczony przez Sąd Okręgowy z urzędu jako właściwe w sprawie *statio fisci* Skarbu Państwa, wniósł o oddalenie powództwa.

Wyrokiem z 2 czerwca 2017 r. Sąd Okręgowy w P. przywrócił powódce własność nieruchomości położonej w S., stanowiącej działkę nr 699/7, o powierzchni 0.77 ha, dla której Sąd Rejonowy w R. prowadzi księgę wieczystą (...) (pkt 1), zasądził od Skarbu Państwa - Wojewody (...) na rzecz powódki 2.903.095 zł z ustawowymi odsetkami za opóźnienie od 3 czerwca 2017 r. (pkt 2), oddalił powództwo w pozostałym zakresie (pkt 3).

Sąd Okręgowy ustalił, że kościół katolicki w S. został erygowany w XIII wieku i był wykazywany nieprzerwanie w rocznikach Archidiecezji (...) od 1870 r. Powódka posiada osobowość prawną stosownie do art. 7 ust. 1 pkt 5 ustawy z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (jedn. tekst Dz.U. z 2019, poz. 1347; dalej także u.s.p.k.k.). Oświadczeniem z 21 lutego 2012 r. Arcybiskup Metropolita (...) - Ordynariusz zezwolił na wytoczenie procesu w niniejszej sprawie.

Jako właściciel nieruchomości o powierzchni 64.67.56 ha, stanowiącej grunt parafialny, w księdze wieczystej S., tom 43, wykaz 1, co najmniej od 29 maja 1843 r. było wpisane Beneficjum proboszczowskie przy Kościele Rzymsko - Katolickim w S. (Katholische Probstei S., zum Kirche von yeerchen). 29 października 1851 r. w tej księdze wieczystej jako właściciela wpisano Katolickie Probostwo w S. Dochód z ziemi kościelnej w S. przeznaczano na cele kultu religijnego. Podatnikiem podatku gruntowego była powódka.

Protokołem przejęcia z 28 marca 1950 r., na podstawie ustawy z 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz.U. z 1950 r. Nr 9, poz. 87 ze zm.; dalej – ustawa o dobrach martwej ręki), przejęto na rzecz Państwa nieruchomość ziemską położoną w S., w powiecie R., należącą do Katolickiej Gminy Kościelnej S. o obszarze 67.76.56 ha. W skład nieruchomości wchodziła stodoła murowana pod dachówką, obórka murowana pod dachówką, inne budynki, przedsiębiorstwa i zakłady, a także 64.76.56 ha gruntów ornych i 2.00.00 ha łąki.

Protokołem dodatkowym z 23 kwietnia 1951 r. w sprawie przejęcia na rzecz Państwa nieruchomości ziemskiej Katolickiej Gminy Kościelnej w S. dokonano uzupełnienia i wyjaśnienia protokołu z 28 marca 1950 r. przez wskazanie, że nieruchomość kościelna S. składa się z następujących wykazów hipotecznych: S. tom 43, karta 1 o obszarze 64.67.56 ha, S. tom 43, karta 7 o obszarze 0.28.10 ha, S. tom 43, karta 24 o obszarze 2.80.90 ha, łącznie 67.76.56 ha. Z tego obszaru dla celów kultu religijnego wyłączono obszar ziemski położony w S., tom 43, karta 7 o obszarze 0.28.10 ha (cmentarz, kościół) oraz nieruchomość zapisaną w tomie 43 na karcie 24 o powierzchni 2.80.90 ha (probostwo, ogród, rola, łąka, stodoła 8x25 m), razem 3.09.00 ha. Zaznaczono, że wyodrębniono 5.00.00 ha na utrzymanie księdza proboszcza, pozostawiając Skarbowi Państwa obszar o łącznej powierzchni 59.67.56 ha. Grunt przeznaczony na utrzymanie proboszcza znajdował się na części działki nr 604/106, aktualnie zapisanej pod nr 719. Przejęte przez Skarb Państwa nieruchomości były wykorzystywane jako rola i łąki.

Według dokonanego 1 kwietnia 1961 r. spisu inwentarza majątku kościelnego, fundacyjnego i plebańskiego rzymsko-katolickiego kościoła parafialnego w S. p.w. św. (...), w skład nieruchomości i ruchomości kościelnych wchodziły m.in. kościół z dzwonnica i cmentarzem, plebania, organistówka z podwórzem.

Przy zakładaniu ewidencji gruntów w 1962 r., z należącego do Skarbu Państwa obszaru o łącznej powierzchni 59.67.56 ha, ubyło 0.4895 ha, a pozostało 59.18.61 ha. 16 czerwca 1962 r. z księgi wieczystej S., tom 43, wykaz 1 odłączono parcelę art. matrykuły 35 o powierzchni 59.67.56 ha i wpisano ją do księgi wieczystej nr (...). Obecnie grunty te zapisane są w księdze wieczystej nr (...). Po odłączeniu działek nr 650/1 o pow. 0.05.81 ha i nr 650/3 o pow. 0.29.00 ha, w księdze wieczystej S. wykaz 1 i 24 pozostało 7.46.00 ha, którą to powierzchnię przeniesiono do księgi wieczystej nr (...). Księga gruntowa prowadzona przez Sąd Grodzki w R. utraciła moc 1 stycznia 1989 r. i z dniem 31 maja 1990 r. założono dla objętej nią nieruchomości nową księgę wieczystą nr (...). W tej

księdze wieczystej jako właściciela nieruchomości o obszarze 5.00.00 ha, położonej w S., art. matrykuły 35, obejmującej łąkę i rolę, wpisano Katolickie Probostwo w S.

Z księgi wieczystej nr (...) do księgi wieczystej nr 39479 zostały odłączone działki nr 523 i 528. Skarb Państwa jest wpisany jako właściciel również w księdze wieczystej (...), po przepisaniu prawa własności z księgi wieczystej nr (...). Księga ta jest prowadzona dla nieruchomości oddanych w użytkowanie wieczyste Polskiemu Związkowi Działkowców do 19 listopada 2098 r.

12 lipca 1990 r. powódka wystąpiła do Komisji Majątkowej o wszczęcie postępowania regulacyjnego na podstawie art. 61 ust. 1 pkt 1 i art. 63 ust. 1 pkt 3 u.s.p.k.k., a jej wniosek dotyczył części nieruchomości o łącznym obszarze 67.76.56 ha, przejętej 23 kwietnia 1951 r. na podstawie ustawy o dobrach martwej ręki, po wyłączeniu 5.00.00 ha na potrzeby proboszcza. Powódka nie zgodziła się na przyjęcie oferowanego jej gruntu zamiennego i w efekcie postępowanie przed Komisją Majątkową nie doprowadziło do rozstrzygnięcia sprawy, o czym powódka została zawiadomiona 28 lutego 2011 r.

Rozporządzenia gruntami przejętymi przez Skarb Państwa na podstawie protokołu z 28 marca 1950 r. spowodowały, że większość stanowi obecnie własność osób fizycznych. Skarb Państwa pozostaje właścicielem kilku nieruchomości pozostających w zarządzie Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad oraz dwóch oddanych w użytkowanie wieczyste Polskiemu Związkowi Działkowców.

Aktualna wartość nieruchomości objętych wnioskiem powódki o wszczęcie postępowania regulacyjnego, zapisanych dawniej w księdze wieczystej S., tom 43, wykaz 1, według ich stanu na dzień utraty praw przez powódkę i cen z chwili obecnej wynosi 2.950.219 zł.

Sąd Okręgowy uznał, że roszczenie powódki ma podstawę w art. 61 ust. 1 pkt 1 w związku z art. 63 ust. 1 pkt 3 u.s.p.k.k., a powódka zgłosiła je w terminie wyznaczonym przez ustawodawcę w art. 62 ust. 3 u.s.p.k.k., zmienionym przez art. 2 ustawy z 11 października 1991 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1991 r. Nr 107, poz. 459). Skoro o jej roszczeniu nie orzeczono przed Komisją Majątkową, a powódka wniosła pozew w niniejszej sprawie 7 lipca 2011 r., to dochowała też terminu przewidzianego przez art. 4 ust. 2 ustawy z 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w

Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2011 r. Nr 18, poz. 89; dalej – ustawa z 16 grudnia 2010 r.). Pozew dotyczy tożsamyh roszczeń co zgłoszone w postępowaniu regulacyjnym. Powódka wykazała, że jest następcą prawnym Katolickiej Gminy Kościelnej S., Beneficjum proboszczowskiego przy Kościele Rzymsko-Katolickim w S. i Katolickiego Probostwa w S., na rzecz których ujawniona była własność nieruchomości według dokumentów z lat 60-tych XX wieku.

Sąd Okręgowy uznał, że Agencja Nieruchomości Rolnych jest podmiotem legitymowanym biernie w zakresie żądania przyznania powódce nieruchomości zamiennnej i to nie jako *statio fisci* Skarbu Państwa, ale samodzielna osoba prawna, której zadania ustawodawca określił w ustawie z 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (jedn. tekst Dz.U. z 2019 r. poz. 817). Agencja, obejmując we władanie powierzone składniki mienia Skarbu Państwa, wykonuje we własnym imieniu prawa i obowiązki z nimi związane w stosunku do osób trzecich, jak również we własnym imieniu wykonuje związane z tymi składnikami obowiązki publicznoprawne. Agencja Nieruchomości Rolnych reprezentuje Skarb Państwa w sprawach wynikających z postępowania regulacyjnego określonego w ustawach o stosunku Państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej. Skoro nieruchomości przejęte od powódki na własność Skarbu Państwa były nieruchomościami rolnymi, to Agencja jest biernie legitymowana w sprawie o ich zwrot lub o przyznanie nieruchomości zamiennych. Żadna z przejętych nieruchomości nie weszła jednak do zasobu nieruchomości, którymi gospodaruje Agencja, a zatem powódka nie może żądać od Agencji zwrotu nieruchomości.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 ustawy z 10 maja 1989 r. - Przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym i ustawę o pracownikach samorządowych (Dz.U. 1990, Nr 32, poz. 191 ze zm.; dalej – p.w.u.s.t.), zobowiązania i wierzytelności rad narodowych i terenowych organów administracji państwowej stopnia podstawowego stały się, z dniem wejścia w życie ustawy o samorządzie terytorialnym, zobowiązaniami i wierzytelnościami właściwych gmin. Przy Skarbie Państwa pozostały jednak zobowiązania i wierzytelności rad narodowych i terenowych organów administracji państwowej stopnia podstawowego i stopnia wojewódzkiego wynikające z prawomocnych orzeczeń sądowych i decyzji administracyjnych wydanych przed 27 maja 1990 r. oraz zobowiązania i wierzytelności powstałe w związku z wykonaniem tych orzeczeń sądowych i decyzji administracyjnych; zobowiązania wynikłe z zawinionego działania lub zaniechania działania rad narodowych i terenowych organów administracji

państwowej stopnia podstawowego i wojewódzkiego, mające miejsce przed 27 maja 1990 r., stwierdzone prawomocnymi orzeczeniami sądowymi; inne zobowiązania i wierzytelności rad narodowych i terenowych organów administracji państwowej stopnia wojewódzkiego (art. 36 ust. 3 pkt 3-5 p.w.u.s.t.). Zobowiązanie, którego dotyczy niniejsze postępowanie powstało na mocy ustawy uchwalonej przed 27 maja 1990 r., a zatem Skarb Państwa pozostał podmiotem odpowiedzialnym za jego wykonanie.

Po przeanalizowaniu przepisów o kompetencjach organów administracji publicznej mających znaczenie przy stosowaniu ustawy o stosunku państwa do kościoła katolickiego i ich przenoszeniu na kolejno tworzone organy, Sąd Okręgowy stwierdził, że reprezentację Skarbu Państwa w odniesieniu do roszczenia powódki o przywrócenie własności nieruchomości stanowiącej działkę nr 699/7 oraz o przyznanie nieruchomości zamiennych powinien wykonywać Starosta R., a w odniesieniu do roszczenia o zapłatę odszkodowania - Wojewoda (...). Według art. 34 pkt 8 ustawy z 28 września 1991 r. o lasach (Dz.U. 2020 r., poz. 6) dyrektor regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych reprezentuje Skarb Państwa w sprawach wynikających z postępowania regulacyjnego określonego w ustawach o stosunku Państwa do kościołów i innych związków wyznaniowych w Rzeczypospolitej Polskiej wyłącznie wtedy, gdy przedmiotem przejęcia na podstawie ustawy o dobrach martwej ręki były lasy. Roszczenie powódki nie pozostaje w związku z gruntami zajętymi przez lasy.

Sąd Okręgowy nie podzielił zarzutu, że pozostawienie (poręczenie) proboszczowi gospodarstwa rolnego o powierzchni 5.00.00 ha czyni roszczenie powódki bezzasadnym. Uznał, że na terenie województwa poznańskiego, przejmując nieruchomości Kościoła katolickiego na własność, Państwo miało obowiązek poręczyć proboszczom gospodarstwa rolne do 100 ha, a przejęciu podlegała jedynie nadwyżka obszaru ponad tę powierzchnię.

Za niezasadny Sąd Okręgowy uznał też zarzut, że przejęcie nieruchomości powódki na podstawie ustawy o dobrach martwej ręki było zgodne z prawem, gdyż nieruchomości, których dotyczyło nie były gospodarstwem rolnym proboszcza lub beneficjum proboszczowskim, natomiast stanowiły nieruchomości związku wyznaniowego. Skoro podstawą przejęcia gruntów powódki była ustawa o dobrach martwej ręki, to grunty te, niezależnie od tego czy *de facto* stanowiły gospodarstwo rolne proboszcza, podlegają regulacji na podstawie art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k.

Sąd Okręgowy uznał, że przywrócenie powódce własności mogło dotyczyć jedynie gruntów w zasobie Agencji Nieruchomości Rolnych lub Skarbu Państwa, to jest działki nr

699/7 o powierzchni 0.77.00 ha, gdyż jest ona przeznaczona pod uprawy i może być wykorzystywana zgodnie ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem, tożsamym z tym, jakie miała przed przejęciem gruntów na rzecz Państwa. Co do działek stanowiących własność Skarbu Państwa, a znajdujących się na terenach przeznaczonych pod drogi dojazdowe, to Sąd Okręgowy uznał ich przywrócenie powódce za niemożliwe w świetle art. 63 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. Nastąpiło już bowiem takie ich gospodarcze wykorzystanie, że restytucja wiązałaby się z koniecznością rozliczeń lub rodziłaby spory. Odebrano jej grunty rolne, tworzące zwarty areał i w zasadzie jednorodnie wykorzystywane, a przywrócenie jej własności dróg dojazdowych nie spełniałoby celu regulacji.

Nieruchomości złożone z działek nr 523 i 528 do 19 listopada 2008 r. pozostają w użytkowaniu wieczystym Polskiego Związku Działkowców, co sprawia, że również co do nich zachodzą trudne do przezwyciężenia przeszkody w rozumieniu art. 63 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. uniemożliwiające ich zwrot powódce.

Sąd Okręgowy rozważał przyznanie powódce nieruchomości zamiennych za przejęte na własność Skarbu Państwa, ale skoro Agencja Nieruchomości Rolnych ani Skarb Państwa takich nieruchomości nie wskazali, to roszczenia tego nie uwzględnił.

Sąd Okręgowy uznał, że wysokość odszkodowania należnego powódce na podstawie art. 63 ust. 1 pkt 3 u.s.p.k.k. powinna być ustalona według stanu nieruchomości z chwili, gdy powódce odebrano prawo do niej oraz cen obecnych. Określoną przez biegłego na kwotę 2.950.219 zł wartość całej przejętej nieruchomości pomniejszył o wartość zwróconej powódce działki nr 699/7 (47.124 zł) i zasądził od Skarbu Państwa - Wojewody (...) na jej rzecz kwotę 2.903.095 zł z ustawowymi odsetkami za opóźnienie od 3 czerwca 2017 r., oddalając powództwo w pozostałym zakresie.

Wyrokiem z 27 marca 2018 r., w częściowym uwzględnieniu apelacji pozwanego, Sąd Apelacyjny w (...) zmienił wyrok Sądu Okręgowego w P. z 2 czerwca 2017 r. w ten sposób, że datę płatności odsetek ustawowych za opóźnienie w zapłacie kwoty 2.903.095 zł oznaczył na 28 marca 2018 r. i oddalił powództwo o odsetki za okres poprzedzający ten dzień; w pozostałym zakresie Sąd Apelacyjny apelację oddalił.

Sąd Apelacyjny zaakceptował ustalenia faktyczne Sądu Okręgowego oraz ocenę prawną sprawy, w tym stanowisko, że powódka jest osobą tożsamą z Katolicką Gminą Kościelną w S. oraz z ujawnionym w księdze wieczystej, która była prowadzona dla spornych nieruchomości Katolickim Probostwem w S. Sąd Apelacyjny zgodził się ze skarżącym jedynie co do tego, że o odsetkach od zasądzonej kwoty Sąd

Okręgowy orzekł z naruszeniem art. 481 § 1 k.c. w związku z art. 63 ust. 1 pkt 3 u.s.p.k.k. oraz w związku z art. 4 ust. 1 ustawy z 16 grudnia 2010 r. Stwierdził, że skoro postępowanie regulacyjne ma zmierzać przede wszystkim do odzyskania utraconych nieruchomości, to kończący postępowanie regulacyjne wyrok zasądzający odszkodowanie ma charakter konstytutywny. Stwarza między stronami nowy stan prawny od chwili uprawomocnienia się. O opóźnieniu pozwanego w rozumieniu art. 481 § 1 k.c. ze spełnieniem zasądzonego od niego świadczenia można mówić zatem od dnia następnego po wydaniu orzeczenia co do istoty sprawy przez sąd drugiej instancji.

W skardze kasacyjnej od wyroku Sądu Apelacyjnego z 27 marca 2018 r. pozwany Skarb Państwa zarzucił, że orzeczenie to zostało wydane z naruszeniem prawa materialnego, to jest: - art. 61 ust. 1 pkt 2 w związku z art. 63 ust. 1 u.s.p.k.k. przez przyjęcie, że powódka jest uprawniona do żądania przeprowadzenia regulacji, podczas gdy nie jej lecz Katolickiemu Probostwu w S. (Beneficjum proboszczowskie przy Kościele Rzymsko-Katolickim w S.) przysługiwało prawo do nieruchomości, których dotyczy postępowanie; - art. 59 u.s.p.k.k. w związku z art. 6-9 oraz art. 72 ust. 1 u.s.p.k.k. w związku z art. 2 u.s.p.k.k. w związku z art. 35 k.c. oraz kanonem 123, 1272, 1274 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. przez ich pominięcie w sytuacji, gdy właścicielem spornych nieruchomości w dacie ich przejęcia przez Państwo było Beneficjum proboszczowskie przy Kościele Rzymsko-Katolickim w S. jako kościelna osoba prawna, która utraciła podmiotowość prawną w chwili wejścia w życie ustawy o stosunku państwa do kościoła katolickiego i której wszelki majątek przeszedł na diecezję, a ewentualnie na Konferencję Episkopatu Polski; - art. I i art. XVI konkordatu z 1925 r. w związku z kanonem 216 i kanonami 99, 1409 i 1495 § 2 kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. przez błędną wykładnię i uznanie, że parafia, kościół parafialny oraz beneficjum proboszczowskie to ten sam podmiot; - art. 2 u.s.p.k.k. w związku z art. 35 k.c. oraz kanonami 374 § 1 i 2, 510 § 1, 515 § 1 i 3, 532, 543, 1272, 1274 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. przez błędną wykładnię i przyjęcie, że zachodzi tożsamość między parafiami a beneficjami proboszczowskimi; - art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. w związku z art. 1 ust. 1 i 2 w związku z art. 4 ust. 1-3 ustawy o dobrach martwej ręki przez błędną wykładnię i przyjęcie, że przedmiotem postępowania regulacyjnego są wszelkie kościelne nieruchomości ziemskie o powierzchni do 100 ha, niezależnie od tego, jakiej kościelnej osobie prawnej przysługiwało prawo do nich i czy dochody z nich były przeznaczone na

utrzymanie proboszcza; - art. 1 ust. 1 i 2 w związku z art. 4 ust. 1-3 w związku z art. 8 i 9 ust. 1 pkt 1-5 ustawy o dobrach martwej ręki przez błędną wykładnię i przyjęcie, że były one podstawą przejęcia wszelkich kościelnych nieruchomości ziemskich znajdujących się w posiadaniu proboszczów w granicach do 50 ha, a na terenie województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego do 100 ha, niezależnie od tego, na jakie cele przeznaczone były dochody z nich; - art. 1 ust. 1 i 2 w związku z art. 4 ust. 1-3 w związku z art. 8 i 9 ust. 1 pkt 1-5 ustawy o dobrach martwej ręki przez błędną wykładnię i przyjęcie, że przez poręczenie gospodarstw rolnych proboszczów ustawodawca rozumiał normatywne wyodrębnienie gospodarstw o powierzchni do 50 ha lub 100 ha i ich przekazanie proboszczom niezależnie od wielkości gospodarstw wcześniej wydzielonych jako uposażenie proboszczów; - art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. w związku z art. 1 ust. 1 i 2 w związku z art. 4 ust. 1-3 ustawy o dobrach martwej ręki przez niewłaściwe zastosowanie i przyjęcie, że sporne nieruchomości podlegają regulacji mimo ustalenia, że w chwili przejęcia na terenie powódki funkcjonowały dwie kościelne osoby prawne, tj. Beneficjum proboszczowskie przy Kościele Rzymsko-Katolickim w S. oraz Kościół Rzymsko-Katolicki w S., a w sprawie brak ustaleń na temat celu, na który przeznaczane były dochody z gospodarstwa prowadzonego na nieruchomościach oraz tego, czy stanowiły one gospodarstwo rolne proboszcza; - art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. w związku z art. 1 ust. 1 i 2 w związku z art. 4 ust. 1-3 ustawy o dobrach martwej ręki przez niewłaściwe zastosowanie mimo ustalenia, że w wykonaniu ustawy o dobrach martwej ręki nastąpiło wydzielenie i pozostawienie proboszczowi gospodarstwa rolnego o powierzchni 5 ha.

Pozwany wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy Sadowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania lub uchylenie i zmianę wyroku w zakresie, w jakim Sąd Apelacyjny oddalił jego apelację od wyroku Sądu Okręgowego i oddalenie powództwa.

Powódka wniosła o oddalenie skargi kasacyjnej.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

W przepisach działu IV uchwalonej w dobie transformacji ustrojowej ustawy o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego ustawodawca zamieścił normy dotyczące regulacji spraw majątkowych Kościoła. Wynika z nich, że ustawodawca

uwłaszczył kościelne osoby prawne pewnymi dobrami (art. 60 ust. 1 i 3 u.s.p.k.k.) oraz określił warunki przywrócenia im własności upaństwowionych nieruchomości lub ich części (art. 61 u.s.p.k.k.). Wskazał zarazem, w jakich postępowaniach ma dojść do wydania orzeczeń realizujących objęte ochroną interesy kościelnych osób prawnych. Roszczenia ustanowione w art. 61 u.s.p.k.k. dochodzone są w postępowaniu regulacyjnym, którego istotą jest – jak wyjaśnił Trybunał Konstytucyjny w uchwale z 24 czerwca 1992 r., W 11/91 (OTK 1992, nr 1, poz. 18) i Sąd Najwyższy w wyroku z 27 kwietnia 2012 r., V CSK 207/11 (OSNC-ZD 2012, nr 3, poz. 69) – przywrócenie w naturze określonych składników mienia kościelnych osób prawnych (art. 63 ust. 1 pkt 1) albo naprawienie szkody wyrządzonej im w związku z upaństwowieniem nieruchomości przez przyznanie nieruchomości zamiennych lub zapłatę odszkodowania (art. 63 ust. 1 pkt 2 i 3). Sposoby te są równorzędne i powinny być stosowane w ustawowej kolejności.

Z art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. wynika, że przewidziane w nim roszczenie regulacyjne przysługuje tylko tej kościelnej osobie prawnej, która była właścicielem nieruchomości przed jej upaństwowieniem albo następcy prawnemu takiej osoby pod tytułem ogólnym.

Problem statusu powódki jako kościelnej osoby prawnej i następstwa, które ma miejsce między nią a Katolicką Gminą Kościelną S. oraz Katolickim Probostwem w S. i Beneficjum proboszczowskim przy Kościele Rzymsko-Katolickim w S., powinien być oceniony stosownie do wskazówek na temat wykładni przepisów regulujących podmiotowość kościelnych osób prawnych, w tym także działających na terenie dawnego zaboru pruskiego, jakich udzielił Sąd Najwyższy w uchwale składu siedmiu sędziów z 12 września 2018 r., III CZP 14/18 (OSNC 2019, nr 3, poz. 24). W uchwale tej Sąd Najwyższy przeanalizował zmiany stanu prawnego odnoszącego się do statusu kościelnych osób prawnych działających na terenach byłego zaboru pruskiego, które po pierwszej wojnie światowej znalazły się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej. Objął znaczenie wejścia w życie konkordatu z 1925 r. i przyjętych w nim rozwiązań normatywnych dla wyznaczenia kręgu struktur organizacyjnych działających w Kościele Katolickim, które należy uznawać za podmioty prawa, a zatem także właścicieli mienia. Stwierdził, że po

wejściu w życie konkordatu z 1925 r., kościelnymi osobami prawnymi działającymi w granicach parafii były m.in. beneficja proboszczowskie oraz kościoły parafialne, jeżeli wcześniej zostały utworzone na mocy stosownego dekretu. Mimo utraty mocy obowiązującej przez konkordat z 1925 r., przepisy prawa kanonicznego z 1917 r. obowiązywały do czasu wejścia w życie Konstytucji z 22 lipca 1952 r. Po rozważaniu dokonanych następnie zmian normatywnych, Sąd Najwyższy w powołanej uchwale wskazał, że za kościelne osoby prawne wyposażone w podmiotowość także na gruncie świeckiego prawa państwowego należy uznać diecezje i parafie, istniejące w chwili wejścia w życie ustawy o stosunku państwa do kościoła katolickiego. Parafie te weszły w sytuację prawną beneficjów proboszczowskich i kościołów parafialnych i aktualnie mają status ich następców prawnych.

Sąd Najwyższy w niniejszej sprawie podziela wnioski i argumentację przytoczoną w uchwale z 12 września 2018 r., III CZP 14/18. Ma ona zastosowanie także do powódki w niniejszej sprawie, a w jej świetle zarzuty skargi kasacyjnej podważające ocenę legitymacji powódki do dochodzenia roszczenia regulacyjnego okazały się bezzasadne.

Roszczenie regulacyjne przewidziane w art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. zmierza do przywrócenia kościelnym osobom prawnym własności upaństwowionych nieruchomości lub ich części. Z zawartej przez ustawodawcę w kolejnych punktach art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. charakterystyki nieruchomości, których to roszczenie dotyczy, wynika, że odnosi się ono do nieruchomości kościelnych osób prawnych przejętych przez Państwo w związku z różnymi zdarzeniami, zarówno mającymi postać działań skierowanych tylko przeciwko kościelnym osobom prawnym w celu upaństwowienia ich majątku (pkt 1-4), jak i takimi, które mogły dotyczyć zarówno osób świeckich, jak i kościelnych, i w tym samym stopniu groziły im utratą praw do nieruchomości (pkt 5-7). W odniesieniu do tej drugiej kategorii osób i sytuacji prowadzących do upaństwowienia nieruchomości, ustawa o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego ma charakter wyjątkowy w tym sensie, że jest jedynym aktem normatywnym tworzącym podstawy do reprywatyzacji, a zatem zwrócenia

upaństwowionych nieruchomości ich poprzednim właścicielom. Jej postanowienia, jako wyjątkowe, muszą być zatem wykładane ściśle.

Osobno odnotowania wymaga, że regulacja przewidziana w art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. nie dotyczy wyłącznie przypadków, gdy przejęcie nieruchomości na rzecz Państwa nastąpiło z naruszeniem przepisów uchwalonych po wojnie i w związku z dokonaną wówczas zmianą ustrojową, lecz i takich, gdy przeprowadzone zostało na podstawie i w granicach uchwalonego wówczas prawa. Roszczenia regulacyjne nie służą zatem wyłącznie sanowaniu naruszeń prawa mających miejsce w związku z nieprawidłowym stosowaniem aktów normatywnych o charakterze nacjonalizacyjnym ale w pewnych przypadkach także sanowaniu samej nacjonalizacji przeprowadzonej w zgodzie z jej założeniami, tyle że zakwestionowanej po zmianie ustrojowej, jednak nie aktem przywracającym poprzedni stan własnościowy wszystkim, których nacjonalizacja dotknęła, lecz wyłącznie kościelnym osobom prawnym. Także ta okoliczność powinna zdeterminować wąską wykładnię art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k.

Unormowania zawarte w ustawie o dobrach martwej ręki wyraźnie nawiązują do dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. Nr 10, poz. 51) i mają tworzyć z jego postanowieniami całość, czemu ustawodawca dał wyraz w preambule do tego aktu normatywnego. O takim powiązaniu świadczą też normy obszarowe, do których odwołał się ustawodawca w dekrete, a następnie w ustawie i w nawiązaniu do nich wyznaczył maksymalną powierzchnię gruntu możliwego do pozostawienia dotychczasowym właścicielom i podlegającego przejęciu na rzecz Państwa. W ustawie o dobrach martwej ręki ustawodawca zapowiedział zarazem, że celem jej uchwalenia jest usunięcie pozostałości przywilejów obszarniczo-feudalnych w dobrach martwej ręki oraz stworzenie warunków do materialnego zabezpieczenia duchowieństwa. Uchwalenie tej ustawy uznawane było za realizację zapowiedzi, zamieszczonej w art. 2 dekretu PKWN o przeprowadzeniu reformy rolnej, co do przyszłego uregulowania położenia prawnego nieruchomości ziemskich należących do Kościoła Katolickiego lub gmin wyznaniowych innych wyznań w celu przebudowania ustroju rolnego kraju.

Artykuł 4 ust. 1 w związku z art. 1 ust. 1 ustawy o dobrach martwej ręki przewidywał przejęcie na rzecz Państwa wszystkich nieruchomości ziemskich

należących do Kościoła i wszystkich jego jednostek organizacyjnych bez względu na ich formę prawną oraz cele, na jakie dotychczas obracane były dochody z tych nieruchomości. Nie podlegały jednak przejęciu kościelne nieruchomości ziemskie, stanowiące gospodarstwa rolne proboszczów (art. 1 ust. 2 ustawy o dobrach martwej ręki). Sposób rozumienia tego pojęcia ustawodawca sprecyzował w art. 4 ust. 2 i 3 ustawy o dobrach martwej ręki, w myśl których status gospodarstw poręczanych proboszczom miały nieruchomości ziemskie, znajdujące się w posiadaniu proboszczów (choćby były oddane w dzierżawę) w granicach do 50 ha, a na terenie województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego - do 100 ha. Gdyby gospodarstwo rolne proboszcza było większe, przejęciu na rzecz Państwa podlegała jedynie nadwyżka ponad ten obszar. Prawa do gospodarstw o powyższych cechach Państwo poręczało pełniącym te funkcje duchownym, jako podstawę ich zaopatrzenia, natomiast dochód z przejętych nieruchomości oraz dotacje państwowe miały zasilić Fundusz Kościelny, przeznaczony zarówno na cele bezpośrednio związane z kultem religijnym, jak i na utrzymanie osób duchownych.

Nieruchomości ziemskie związków wyznaniowych o cechach określonych w ustawie o dobrach martwej ręki przechodziły na własność Państwa z mocy prawa, z chwilą wejścia ustawy w życie. O wyłączeniu spod jej działania miejsc kultu religijnego i siedzib klasztorów, kurii biskupich i arcybiskupich konsystorzów i zarządów innych związków wyznaniowych miał decydować Minister Administracji Publicznej. Do Ministra Administracji Publicznej należało też rozstrzygnięcie o tym, czy nieruchomość ziemska miała charakter nieruchomości związku wyznaniowego w rozumieniu ustawy oraz o tym, czy stanowiła ona gospodarstwo rolne proboszcza w jej rozumieniu, natomiast o określeniu nadwyżki gospodarstwa rolnego proboszcza, podlegającej przejęciu na rzecz Państwa, orzekał Minister Rolnictwa i Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej, przy czym te uprawnienia obaj ministrowie mogli przekazać podległym organom.

W art. 5 ust. 1 ustawy o dobrach martwej ręki ustawodawca upoważnił Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych do objęcia nieruchomości ziemskich podlegających przejęciu na własność Państwa niezwłocznie we władanie, za wyjątkiem jednak nadwyżek obszaru gospodarstw rolnych proboszczów, gdyż w odniesieniu do nich objęcie we władanie miało nastąpić dopiero po wydaniu orzeczenia właściwych Ministrów lub też upoważnionych przez nich organów o określeniu takiej nadwyżki.

W konsekwencji wprowadzenia przez ustawodawcę obowiązku wydania aktów indywidualnych rozstrzygających o statusie konkretnych nieruchomości, trzeba przyjąć, że na skutek w postaci ich przejęcia na własność Państwo mogło powoływać się nie

wcześniej niż z chwilą, gdy takie rozstrzygnięcie stało się ostateczne (zob. uchwałę składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z 9 października 2007 r., III CZP 46/07, OSNC 2008, nr 3, poz. 30, postanowienie Sądu Najwyższego z 18 marca 2015 r., I CSK 155/14, nie publ., wyroki Sądu Najwyższego z 3 czerwca 2011 r., III CSK 285/10, nie publ., z 6 lutego 2004 r., II CK 404/02, nie publ. oceniające zbliżone rozwiązania normatywne zastosowane w ustawie przepisy wprowadzające ustawę o samorządzie terytorialnym). Konieczność wydawania przez Ministra Administracji Publicznej, czasami we współdziałaniu z Ministrem Rolnictwa i Reform indywidulanych rozstrzygnięć o prawach do nieruchomości związków wyznaniowych, oznaczała, że do jego kompetencji należało podejmowanie decyzji głównych w rozumieniu art. 70 rozporządzenia Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym (Dz.U. Nr 36, poz. 341). Wydanie takich decyzji było niezbędne w celu zastosowania ustawy o dobrach martwej ręki zgodnie z założeniami ustawodawcy (por. uchwałę Sądu Najwyższego z 20 stycznia 1961 r., III CO 36/60, OSNC 1962, nr 2, poz. 57), ale – jak trafnie stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku z 2 grudnia 2015 r., IV CSK 90/15 (nie publ.) – odpowiedź na pytanie o przesłanki i granice roszczeń regulacyjnych przewidzianych w art. 63 ust. 1 pkt 3 w związku z art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. w konkretnym przypadku nie wymaga obecnie przeprowadzenia postępowania unormowanego w art. 4 ust. 2 i 3 ustawy o dobrach martwej ręki. Jak wynika z art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k., roszczenie regulacyjne dotyczy nieruchomości przejętych w toku wykonywania ustawy o dobrach martwej ręki, niezależnie od tego, czy wykonanie tej ustawy przebiegało przy zachowaniu standardów działania określonych przez ustawodawcę, czy bez ich zachowania. Przewidzianą w art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. przesłanką tego roszczenia jest stwierdzenie, że konkretna nieruchomość ziemską należąca w chwili wejścia w życie ustawy o dobrach martwej ręki do związku wyznaniowego, została temu związkowi lub osobie prawnej wchodzącej w skład jego struktury odebrana i przejęta we władanie Skarbu Państwa, którego prawo do przejętej nieruchomości zostało następnie ujawnione w publicznych rejestrach. Ustawodawca uzależnił zatem powstanie roszczenia regulacyjnego, o którym mowa w art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. od stwierdzenia, że nieruchomości stanowiące w dniu wejścia w życie ustawy o dobrach martwej ręki własność kościelnych osób prawnych zostały przejęte we władanie Skarbu Państwa w warunkach powoływania się przez jego organy na wykonywanie tej ustawy, niezależnie od tego, czy to przejęcie miało oparcie w prawidłowo zastosowanych przepisach ustawy o dobrach martwej ręki, czy też było konsekwencją ich zastosowania z pominięciem określonego tą ustawą trybu, w jakim miało dojść nie tylko do przejęcia nieruchomości kościelnych osób prawnych w posiadanie organów reprezentujących

Państwo, ale i nabycia własności tych nieruchomości przez Skarb Państwa, a zatem nieprawidłowo (zob. też uchwałę Sądu Najwyższego z 20 stycznia 1961 r., III CO 36/60).

Przesłanką roszczenia regulacyjnego przewidzianego w art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. jest stwierdzenie, że organy zaangażowane w wykonywanie ustawy o dobrach martwej ręki nie wydzieliły proboszczom należnych im w myśl ustawy o dobrach martwej ręki gospodarstw rolnych. Wydzielenie to można jednak uznać za dokonane jedynie wówczas, gdy nastąpiło z zachowaniem trybu postępowania przewidzianego w art. 4 ust. 2-5 ustawy o dobrach martwej ręki, a zatem gdy miało podstawę w decyzji właściwego do jej wydania organu. Faktyczne pozostawienie proboszczowi gruntów o pewnym areale przez osoby obejmujące po wejściu w życie ustawy o dobrach martwej ręki we władanie Państwa nieruchomości kościelne, nawet potwierdzone protokołem, nie stanowi wydzielenia proboszczom należnych im w myśl ustawy o dobrach martwej ręki gospodarstw rolnych. Ustawodawca bowiem wyraźnie przewidział w tym przypadku zastosowanie formy decyzji administracyjnej.

Drogę do dochodzenia roszczenia regulacyjnego, o którym mowa w art. 63 ust. 1 pkt 3 w związku z art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. otwiera stwierdzenie, że określone nieruchomości zostały przejęte przez Państwo z powołaniem się na ustawę o dobrach martwej ręki, a zarazem, że nie doszło do wydania rozstrzygnięć, o których mowa w art. 4 ust. 4 i 5 ustawy o dobrach martwej ręki, określających, czy w ogóle i jaka część nieruchomości ziemskich kościelnych osób prawnych ma być pozostawiona proboszczowi. Przepis art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. nie ustanawia dalej idącej przesłanki roszczenia regulacyjnego polegającej na konieczności ustalenia, jak – w kontekście obowiązującego w chwili jej wejścia w życie art. 296 § 1 i 2 dekretu z 11 października 1946 r. – Prawo rzeczowe (Dz.U. Nr 57, poz. 319) – należy rozumieć posiadanie nieruchomości ziemskiej kościelnej osoby prawnej istniejącej w 1950 r. przez proboszcza, do którego to posiadania odwołał się ustawodawca w art. 4 ust. 2 i 3 ustawy o dobrach martwej ręki. Stwierdzenie tej okoliczności należało do władzy upoważnionej do wydania decyzji, o których stanowił art. 4 ust. 4 i 5 ustawy o dobrach martwej ręki. Przesłanką zastosowania art. 61 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. jest natomiast okoliczność, że z nieruchomości ziemskiej kościelnej osoby prawnej, której następcą jest parafia nie wydzielono należnego w myśl ustawy o dobrach martwej ręki gospodarstwa rolnego proboszcza.

W dotychczasowym orzecznictwie przyjęte zostało, że – w sytuacji, gdy przejmujący nieruchomości kościelnych osób prawnych nie zachowali w celu wydzielenia gospodarstwa rolnego poręczonego proboszczowi trybu postępowania określonego w art. 4 ust. 5 ustawy o dobrach martwej ręki – za poręczone należało uznać nieruchomości w granicach wyłącznie norm obszarowych określonych w art. 4 ust. 2 ustawy o dobrach martwej ręki, a zatem do 50 ha i 100 ha, w zależności od regionu kraju, w którym mieściło się gospodarstwo (wyroki Sądu Najwyższego z 2 grudnia 2015 r., IV CSK 90/15, nie publ., z 8 listopada 2018 r., II CSK 270/17, nie publ., z 7 lutego 2019 r., II CSK 120/17). Zaniedbania popełnione przez przedstawicieli władzy państwowej przy przejmowaniu nieruchomości ziemskich kościelnych osób prawnych na początku lat pięćdziesiątych XX wieku, gdy można było precyzyjnie określić, na jakie cele przeznaczone są poszczególne nieruchomości przejmowane na własność Państwa, nie mogą obecnie być wykorzystywane dla unicestwienia roszczeń regulacyjnych, gdy te roszczenia dochodzone są w granicach powierzchni nieruchomości rolnych, którą ustawodawca powojenny uznawał za możliwą do zaakceptowania jako przedmiot indywidulanej własności, mogącej służyć utrzymaniu proboszcza.

Trzeba odnotować, że w art. 60 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. ustawodawca założył, że nieruchomości, które podlegały przejęciu na własność Państwa z mocy ustawy o dobrach martwej ręki, a zostały pozostawione, wydierżawione lub przekazane kościelnym osobom prawnym, na powrót stają się własnością tych osób. W tym przypadku ustawodawca nie przewidział ograniczeń co do areалу i przywrócił kościelnym osobom prawnym własność gruntów spełniających powyższe warunki niezależnie od ich norm obszarowych. Za tym rozwiązaniem można jednak znaleźć argumentację celowościową. Skoro bowiem przejęte na własność Państwa grunty, których dotyczy art. 60 ust. 1 pkt 2 u.s.p.k.k. pozostały w posiadaniu kościelnych osób prawnych, to znaczy, że przez całe dziesięciolecie nie były przydatne do zrealizowania na nich celów reformy rolnej. Potwierdzona ze względu na opisany stan faktyczny zbędność tych gruntów na cele, których realizacji miała służyć ustawa o dobrach martwej ręki jest dostatecznym argumentem za przyznaniem praw do nich na rzecz osób, we władaniu których pozostawały.

Mając powyższe na uwadze, na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c. oraz co do kosztów postępowania – art. 98 § 1 i 3 w zw. z art. 108 § 1, art. 391 § 1 i art. 398²¹ k.p.c., orzeczono jak w sentencji. aj

